

Διεθνές Συνέδριο Παραδοσιακής Βαλκανικής Αρχιτεκτονικής, Βέροια, 12-15 Οκτωβρίου 2000

Νάουσα, σταυρωμένη πόλη

Αλέξανδρος - Φ. Λαγόπουλος
 Αρχιτέκτων - Πολεοδόμος Καθηγητής στο
 Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης

Τελετουργίες καθαγίασης του οικισμού

Υπάρχει πολύ μεγάλος αριθμός μελετών για τη βαλκανική αρχιτεκτονική, αλλά πολύ μικρότερος για τη βαλκανική πολεοδομία. Επίσης, οι δεύτερες είναι συνήθως πιο γενικόλογες και λιγότερο αναλυτικές από τις πρώτες. Αρχιτεκτονικές, όμως, ή πολεοδομικές, οι μελέτες για τον βαλκανικό χώρο παρουσιάζουν γενικά δύο αδυναμίες: α) αναλύουν μόνον την τελική μορφή του κτισμένου χώρου, αλλά όχι τη διαδικασία που οδήγησε σ' αυτήν και β) αναφέρονται μόνο στον χώρο, όπως εμφανίζεται σε μια αναλυτική προσέγγιση, και όχι στη σημειωτική του διάσταση, που αφορά στο βίωμά του ως τόπο.

Οι ελληνικοί παραδοσιακοί οικισμοί, πόλεις, ή χωριά, μπορεί να ταξινομηθούν σε διάφορους τύπους και οι τυπολογίες αυτές αλλάζουν, ανάλογα με το κριτήριο, το οποίο υιοθετείται εκάστοτε. Εάν χρησιμοποιηθεί το πολεοδομικό κριτήριο του οργανωμένου και κτισμένου χώρου, σχεδόν όλοι οι τύποι οικισμών έχουν πυρηνική μορφή, αποτελούνται, δηλαδή, από μια κεντρική περιοχή με τις κύριες λειτουργίες του οικισμού, που περιβάλλεται από την περιοχή κατοικίας, οργανωμένη σε κοινωνικές μονάδες (μαχαλάδες). Αυτή είναι μια εξαιρετικά γενικευμένη περιγραφή του χώρου. Στην παραδοσιακή Ελλάδα, αυτός ο χώρος δεν παράγεται μόνο μέσα από τεχνικές διαδικασίες, αλλά είναι εμφαντικά ένας θρησκευτικός τόπος, ένας τόπος με βαθύ νόημα, συμβολισμό. Όπως παράγεται τεχνικά, έτσι παράγεται και θρησκευτικά, υπάρχει, δηλαδή, μια θρησκευτική τελετή ίδρυσής του, η οποία σημαδεύει τα συμβολικά κρίσιμα σημεία του

χώρου ως τόπου, σημεία οργανωμένα σε μια συμβολική γεωμετρία. Η πραγματοποίηση της τελευταίας δεν είναι μια εφάπαξ πράξη, αλλά η συμβολική ποιότητα του τόπου επιβεβαιώνεται τελετουργικά, επιβεβαίωση που λαμβάνει χώρα, είτε κατά τακτά χρονικά διαστήματα, είτε και σε περιόδους κινδύνου.

Η συμβολική γεωμετρία καθαγιάζει τον χώρο του οικισμού και είναι κατά περίπτωση λιγότερο ή περισσότερο ορατή μέσα στο οικισμικό τοπίο. Στα Λαογραφικά Μελετήματα, τομ. Ι, η Αλκη Κυριακίδου - Νέστορος (1989: 30-35) αναφέρεται στην εθιμική πρακτική να σημαδεύονται με εικονοστάσια (παρεκκλήσια) τα όρια του χωριού. Αυτά που τοποθετούνται στις εισόδους του είναι προσανατολισμένα προς τα τέσσερα κύρια σημεία του ορίζοντα. Τα εικονοστάσια των εισόδων του χωριού σύμφωνα πάντοτε με την Κυριακίδου - Νέστορος, οριοθετούν τη μικρή περιμέτρο του χωριού. Όμως, και τα όρια της μεγάλης περιμέτρου, αυτή που περιγράφει το χωριό με τα χωράφια του, σημειώνονται με φυσικά στοιχεία, μεγάλα δέντρα, βράχια ή πέτρες, πάνω στα οποία χαράσσεται το σημείο του σταυρού. Γι' αυτό τον λόγο, αυτά τα ορόσημα λέγονται "σταυράτα".

Η συγγραφέας αναφέρεται και σε μια άλλη παραλλαγή, πέραν της παραπάνω πρακτικής που ορίζει μέσα από τα προσανατολισμένα εικονοστάσια της μικρής περιμέτρου ένα χωρικό σταυρό. Σ' αυτήν τη δεύτερη περίπτωση, τα εικονοστάσια δημιουργούν έναν κύκλο γύρω από το χωριό - που είναι αντίστοιχος με αυτόν της μεγάλης περιμέτρου. Σε πολλά μέρη, τα χωριά που

οριοθετούνται με τους δύο παραπάνω τρόπους λέγονται “σταυρωμένα”. Πάντοτε κατά τη συγγραφέα, η οριοθέτηση μπορεί να γίνει και με άλλα στοιχεία πλην των εικονοστασίων, όπως αγίασμα και δέντρα. Οι κάτοικοι θεωρούν ότι αυτή η εγγραφή των χωριών τους μέσα σε ένα όριο που καθορίζεται από εικονοστάσια τα προστατεύει από επιδημίες και άλλους κινδύνους.

Ορθά η συγγραφέας υποδεικνύει ότι οι πρακτικές αυτές κλείνουν το χωριό μέσα σε ένα μαγικό κύκλο. Ο κύκλος αυτός μπορεί να αποκτήσει υλική υπόσταση με την τελετή της περιάρωσης, πραγματοποιείται, όμως, και με την περιφορά του Επιταφίου ή των εικόνων της εκκλησίας πάνω στα όρια του χωριού η περιφορά γίνεται σε τακτές για κάθε περιοχή ημέρες ή σε έκτακτες περιστάσεις (βλ. επίσης Νιτσιάκος 1991: 24-25). Η περιάρωση λέγεται σε ορισμένες περιοχές “γκαίνιασμα” (εγκαινίασμα). Σύμφωνα με την Κυριακίδου - Νέστορος, η συμβολική επανάληψη της περιάρωσης είναι αναφορά στο γεγονός της πρωταρχικής πραγματοποίησής της, ένα γεγονός με μια διπλή διάσταση: αφενός, κοινωνική και πολιτισμική, στο μέτρο που ο χώρος του χωριού κοινωνικοποιείται και εξανθρωπίζεται - εντάσσεται, θα έλεγα, στον πολιτισμό σε αντιπαράθεση με την άγρια φύση - και, αφετέρου, θρησκευτική, εφόσον αυτός ο κοινωνικοποιημένος χώρος καθαγιάζεται - δηλαδή, αποσπάται από τον μη εξανθρωπισμένο χώρο και αποκτάει μια ιερή διάσταση.

Η τελετουργία της περιάρωσης, της κυκλικής αροτρίωσης, θεμελιώνει στον χώρο μια τέτοιου είδους δομή. Ο Αριστείδης Μπακαϊμης (1976: 140-141, 147, 148-153, 156 και 1979: 148-152 και 155, σημ.5) δίνει μια συστηματική περιγραφή και ανάλυσή της, με βάση στοιχεία που συνέλεξε στην επαρχία Βοΐου του νομού Κοζάνης. Σύμφωνα με μαρτυρία, η περιάρωση στη Δαμασκηνιά κατέληγε στη δημιουργία μιας τάφρου που περιέκλειε την έκταση που περιέβαλε το χωριό. Η τάφρος χαράσσεται από σιδερένιο άροτρο, που σέρνεται από δύο δαμάλια, δηλαδή νεαρά μοσχάρια, που πρέπει να είναι τριών ετών, μη ευνουχισμένα και να ζεύονται για πρώτη φορά, ή κατά μια παραλλαγή της παράδοσης, τα

δαμάλια είναι δίδυμα. Κατά την εκκίνηση τα δαμάλια στρέφονται προς την ανατολή και στη συνέχεια ακολουθούν πορεία προς τα “δεξιά”, η οποία καταλήγει στο σημείο αφετηρίας. Σε αυτήν τη θέση, τα δαμάλια θάβονται ζωντανά με το αλέτρι και τον ζυγό, με τρόπον ώστε να βλέπουν προς την ανατολή. Η παρουσία τους προστάτευε το χωριό από όλα τα κακά, που δεν μπορούσαν να περάσουν στο εσωτερικό της τάφρου.

Αυτές και ανάλογες αποτροπαϊκές πρακτικές ήταν καθολικές στην Ελλάδα (1). Είναι σημαίνουσες πρακτικές και ως τέτοιες μπορεί να μελετηθούν ως ένα κείμενο και παράγουν έναν καθαγιασμένο, σημαίνοντα χώρο, ο οποίος επίσης αποτελεί ένα κείμενο. Εντάσσονται σε ορισμένους και καθορισμένους τύπους. Ετσι, η περιάρωση αποτελεί μια περίπτωση περιζώωσης. Πλην της περιάρωσης, οι τύποι της περιζώωσης είναι αυτοί που παρουσιάζονται αμέσως παρακάτω:

1. Συνεχής περιζώωση

Στην περίπτωση αυτή, περικλείεται το χωριό μέσα σ' ένα συνεχές στοιχείο, όπως και κατά την περιάρωση. Ένα τέτοιο παράδειγμα δίνει ο περισοχονισμός, τον οποίο αναφέρει ο Αικατερινίδης (1969: 142, σημ.2) για τους Παράνυφους (επ. Μονοφατσίου Ηρακλείου Κρήτης). Περισοχονισμός βρίσκουμε και στους Βαρελλαίους (επ. Καρυστίας Εύβοιας). Πέντε έως 10 “*γριές γυναίκες ή κορίτσια καθαρά (δηλαδή, χωρίς έμμηνο ροή), έφτιαχναν από βαμβάκι, για να απωθήσουν μια αρρώστια, ένα “μονομερίτικο” πανί και συγχρόνως ένα μακρύ νήμα και με αυτά “ζώνανε το χωριό ολόγυρα”* (Κ.Λ., χφο αρ. 2.042 (συλλ. Αναστασίου Δ. Βλάχου), 1953: 1).

2. Περιφορά

Στα πλαίσια της γίνεται λιτανεία με τη μεταφορά ιερών στοιχείων, συνήθως του Επιταφίου, είτε εικόνων, όπως συνηθίζεται π.χ. την Κυριακή του Πάσχα, αλλά και λειψάνων ή άλλων ιερών αντικειμένων καθώς αναφέρει ο Stewart, η ανάσταση του Χριστού είναι ευοίωνη στιγμή για την προστατευτική οριοθέτηση των ορίων της κοινότητας (Μέγας 1923: 505, 514-515 και Stewart

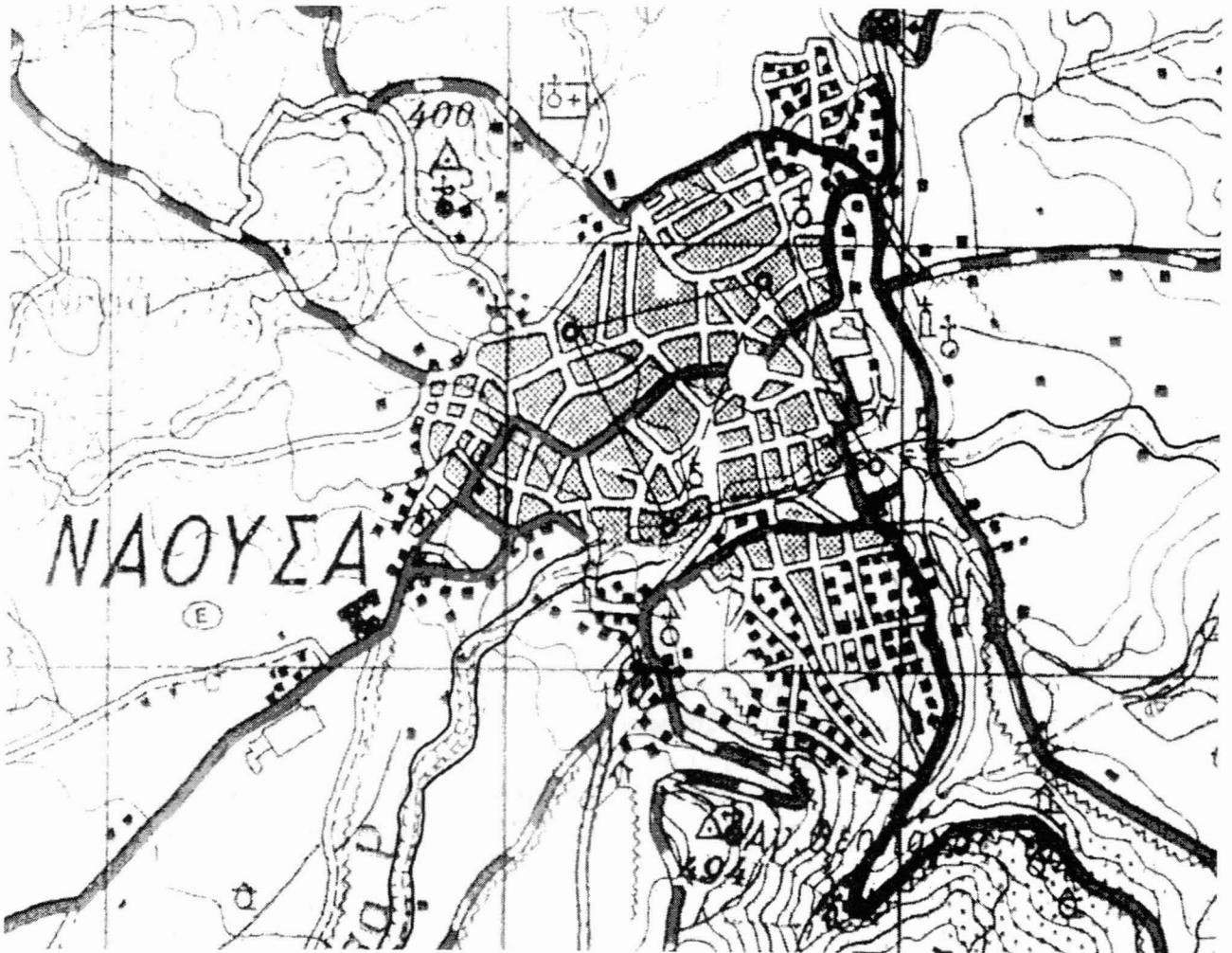
1985: 50, 51). Μια ιδιαίτερη περίπτωση περιφορών αποτελούν οι περιφορές μαγικών αντικειμένων, όπως π.χ., ενός σιδερένιου αντικειμένου, που συναντιόταν στη Θράκη. Το κατασκεύαζε, σε περιπτώσεις επιζωοτίας, τη νύχτα ένας γύφτος ή ένας μάστορας, ο πρώτος μόνος και γυμνός, ο δεύτερος με την επίσης γυμνή γυναίκα του. Γυμνός ο ένας ή γυμνοί οι άλλοι δύο περιφέρονταν τρεις ή μία φορά αντίστοιχα γύρω από το χωριό. Πιστευόταν ότι με αυτόν τον τρόπο το μαγικό σίδερο προστάτευε το χωριό και έδιωχνε τους δαίμονες που έβλαπταν τα ζώα.

3. Περίζωση με φυσικά ή τεχνητά ορόσημα

Μπορεί να γίνει με φυσικά στοιχεία που καθαγιάζονται. Ετσι π.χ. οι Καστανιές (επ. Ορεσιάδας Εβρου) περιβάλλονταν από επτά υψωμένα

δέντρα, που βρίσκονταν σε κάποια απόσταση από τα σπίτια του χωριού. Υψωμα είναι το σφραγισμένο κομμάτι της προσφοράς, που αφαιρείται από αυτήν κατά την ακολουθία της Προσκομιδής, για να τελεσθεί το μυστήριο της Θείας Ευχαριστίας, και αντιστοιχεί στο σώμα του θυσιασμένου Χριστού, ύψωμα, όμως, λέγεται και το υπόλοιπο της προσφοράς. Το ύψωμα ως πράξη είναι η τοποθέτηση του υψώματος μέσα σε ένα αντικείμενο.

Περίζωση μπορεί να γίνει και με ιερά τεχνητά στοιχεία. Είναι ιεροί χώροι διαφόρων κλιμάκων και ειδικότερα ναοί, παρεκκλήσια, εξωκλήσια και εικονοστάσια. Τα χωριά που περιβάλλονται από τέτοια ιερά ορόσημα μπορεί να θεωρούνται ως σταυρωμένα (βλ. Σταμούλη - Σαραντή 1938:

Νάουσα, σταυρωμένη πόλη Προσεγγιστικές θέσεις των τεσσάρων πλατάνων (υπόβαθρο, χάρτης της Γεωγραφικής Υπηρεσίας Στρατού, κλίμ. 1:20.000 - σχετική έγκριση τη Γ.Υ.Σ.).

277).

Υπάρχουν και πολλοί οικισμοί που δεν λέγονται απλώς σταυρωμένοι, αλλά είναι κυριολεκτικά τέτοιοι. Σ' αυτές τις περιπτώσεις, μπορεί να χρησιμοποιηθούν ορόσημα διαφόρων ειδών. Μπορεί να είναι τέσσερα δέντρα, όπως διαπιστώνεται για τη Λυκόρραχη (επ. Κόνιτσας Ιωαννίνων), στην οποία αναφέρονται ότι το χωριό είναι σταυρωμένο με τέσσερα δέντρα (Κ.Λ., χφο αρ. 1908 (συλλ. Δημητρίου Β. Οικονομίδη), 1953: 299 και Αικατερινίδης 1975: 19, σημ. 48), και το Κωστή (Α.Θράκη, στην άμεση περιοχή των Σαράντα Εκκλησιών), στο οποίο, όταν υπήρχε επιδημία, γινόταν ύψωμα τεσσάρων δέντρων σε συνδυασμό με την περιφορά της εικόνας του αγίου Χαράλάμπους (Μέγας 1923: 476). Και τα τέσσερα ορόσημα είναι λίθοι, "τσιλικόπιτρες", στο Μεγάλο Σειρήνι (επ. Γρεβενών), οι οποίοι επίσης είναι προσανατολισμένοι προς τα κύρια σημεία του ορίζοντα (ο ένας λίθος σωζόταν τουλάχιστον μέχρι πρόσφατα - Μπακαϊμης 1979: 152 και 156, σημ. 12. Στη Νιγρίτα (επ. Βισαλτίας Σερρών), παράχωναν το βράδυ της Μεγάλης Παρασκευής, και πριν από την περιφορά του Επιταφίου, ύψωμα της Μεγάλης Πέμπτης μέσα στο χώμα, σε τέσσερα σταυροδρόμια, στα όρια της αγροτικής περιοχής του οικισμού και προσανατολισμένα προς τα κύρια σημεία του ορίζοντα. Ανάλογα, στη Λαγκαδιά (επ. Γρεβενών), που είναι σήμερα εγκαταλειμμένη, είχαν υψωθεί τέσσερις λόφοι, στους οποίους έγινε οπή για να τοποθετηθεί το ύψωμα (Μπακαϊμης 1979: 153).

Τα εικονοστάσια ανήκουν στα τυπικά ορόσημα που χρησιμοποιούνται για το σταύρωμα. Ετσι, η Βλάστη (επ. Εορδαίας Κοζάνης) ξανασταυρώθηκε με τέσσερα εικονοστάσια πάνω σε ισάριθμους δρόμους και σε θέσεις έξω από το χωριό οι θέσεις αυτές είναι περάσματα και έχουν μια σχέση με τα κύρια σημεία του ορίζοντα. Η Ρεντίνα και η Σαμαρίνα (επ. Γρεβενών) είναι σταυρωμένες με εξωκλήσια και με ναούς αντίστοιχα οι ναοί που σταυρώνουν τη δεύτερη σχετίζονται με τα κύρια σημεία του ορίζοντα (Λουκάτος 1960: 310 και Μπακαϊμης 1979: 153).

Η περίπτωση της Νάουσας

Ποια είναι η προέλευση αυτών των σημαινούσων πρακτικών και συμβολικών μοντέλων; Πρόκειται για νεότερες επιρροές πάνω στον ελληνικό πολιτισμό ή έχουν παλαιότερη προέλευση και ποια; Υπάρχει η γενική τάση στην ελληνική λαογραφία πρακτικές, όπως η περιάρωση κι ο περισχονισμός, να ανάγονται στην αρχαία Ελλάδα, ενώ το σταύρωμα να θεωρείται μεταγενέστερο, χωρίς περισσότερες λεπτομέρειες, και χριστιανικό. Πρώτος ο Νικόλαος Πολίτης (883: 13-16 και 1920: 55) θέλησε να τεκμηριώσει τη σχέση της νεότερης περιάρωσης με την αρχαία Ελλάδα, αλλά τα επιχειρήματά του είναι άκρως σαθρά. Αντίθετα, η περιάρωση ήταν ο κανόνας για τους Ρωμαίους και πιθανότατα τους Ετρούσκους. Εάν, όμως, στραφούμε προς τη Ρώμη, πως μια ρωμαϊκή τελετουργία διαδόθηκε ευρέως στην Ελλάδα και ενσωματώθηκε τόσο ισχυρά μέσα στον χριστιανισμό;

Στην αναζήτηση της προέλευσης των νεότερων τελετουργιών καθαγίας του οικισμού και των συμβολικών μοντέλων του χώρου, τα οποία αυτές εγκαθιστούν, είναι ιδιαίτερα διαφωτιστική η περίπτωση της Νάουσας, η οποία ιδρύθηκε την υστεροβυζαντινή περίοδο. Η παράδοση αναφέρει ότι την πόλη ίδρυσε ο στρατηγός Γαζή (νικητής) Εβρενός Μπέης (αρχές 14ου αιώνα - 1417) και η ίδρυσή της τοποθετείται στο τέλος του 14ου ή κοντά στις αρχές του 15ου αιώνα. Ο Εβρενός ήταν Τούρκος, αν και υπάρχει ασθενής εκδοχή ότι ήταν Έλληνας εξωμότης. Δεν είναι γνωστό εάν είχε προηγηθεί άλλος οικισμός στην περιοχή, ενώ και για την ίδρυσή της υπάρχει και άλλη παράδοση, σύμφωνα με την οποία η πόλη κτίσθηκε από τον εγγονό του Εβρενός, Αχμέτ Μπέη, ο οποίος είχε την περιοχή της ως βακούφι. Τελικά, κι η χρονολογία της ίδρυσης δεν είναι διευκρινισμένη, διότι υπάρχει το ενδεχόμενο να ήταν μεταγενέστερη από τον θάνατο του Εβρενός και γύρω στα 1430. Για την πρώτη παράδοση, την εποπτεία της οικοδόμησης του οικισμού είχε ο Σεχ - Λεαή, παιδαγωγός των παιδιών του Εβρενός. Συνάγεται ότι ο οικισμός κατοικήθηκε από Έλληνες, ενώ δεν επιτρεπόταν η εγκατάσταση

Οθωμανών σ' αυτήν. Στον οικισμό παραχωρήθηκαν εξαιρετικά προνόμια, που του πρόσφεραν προστασία και σημαντική αυτονομία.

Υπάρχει τουρκική παράδοση, σύμφωνα με την οποία ο σουλτάνος Μουράτ Α' θέλησε να ανταμείψει τον Εβρενός για την κατάκτηση της Μακεδονίας και γι' αυτό του πρόσφερε την έκταση, την οποία θα μπορούσε να περιγράψει έφιππος από μια αυγή μέχρι την επόμενη της. Ο Εβρενός ξεκίνησε από τα Γιαννιτσά, στα οποία βρισκόταν, κατευθύνθηκε (έμμεσα) προς νότο, διέγραψε τόξο προς βορρά και έκανε στάση σε κωμόπολη στην αριστερή όχθη του Αξιού, που απείχε 20 χλμ. από τη Θεσσαλονίκη (την οποία έχασε, επειδή απατήθηκε από πρόωρο λάλημα πετεινού). Σ' αυτήν τη θέση, που φαίνεται να είναι και η ανατολικότερη της διαδρομής του, έμπηξε το τοπούζι του, είδος ροπάλου. Με βάση αυτήν τη διαδρομή, που ήταν αριστερόστροφη και περιέκλειε 100 χωριά περίπου, μπορούμε να υποθέσουμε ότι η έκταση, την οποία οριοθέτησε, περιλάμβανε, κυρίως το μισό περίπου τμήμα, το Β.Α., του σημερινού νομού Ημαθίας καθώς και μικρό νότιο τμήμα του νομού Πέλλας και πολύ μικρό δυτικό τμήμα του νομού Θεσσαλονίκης. (2)

Ο Ευστάθιος Ι. Στουγιαννάκης αναφέρει για την πρώτη παράδοση της ίδρυσης της Νάουσας ότι είναι πιθανόν παραποίηση της παραπάνω τουρκικής παράδοσης. Γι' αυτήν την πρώτη παράδοση, ο Εβρενός διάλεξε την τοποθεσία της σημερινής πόλης και σε ανταπόκριση της πρόθεσης του σουλτάνου να τον ανταμείψει, του ζήτησε μια έκταση γης ίσης με τη δορά ενός βουβάλου. Ο σουλτάνος διασκέδασε με αυτό το αίτημα, αλλά ανταποκρίθηκε με σχετικό διάταγμα. Τότε, ο Εβρενός έσφαξε τον μεγαλύτερο βούβαλο, τον οποίο βρήκε, έκοψε τη δορά του με τρόπο τέτοιο, ώστε να κάνει λεπτότατο ιμάντα και περιέβαλε με αυτόν τη μελλοντική έκταση του οικισμού. Αυτή η εκδοχή δείχνει ότι η Νάουσα ιδρύθηκε με απλό περισχοινισμό, ο οποίος έγινε με τη χρήση δοράς βουβάλου. Ο Στουγιαννάκης γράφει ότι αυτή η πρακτική θυμίζει την παράδοση για την ίδρυση της Καρχηδόνας και παραπέμπει σε κείμενο του Τίτου Λιβίου, σύμφωνα με το οποίο

δόθηκε ως χάρη, για να κτισθεί πόλη, τόση γη, όση μπορούσε να περιβληθεί με το κομμένο δέρμα ενός βοδιού.

Υπάρχει, όμως και μια άλλη εκδοχή, πιο σύνθετη, που δείχνει μια ενότητα περισχοινισμού και σταυρώματος. Συγκεκριμένα, λέγεται ότι ο Εβρενός έμπηξε σε τέσσερα σημεία ισάριθμους πασσάλους από ξύλο πλατάνου και επάνω τους τέντωσε τον ιμάντα, ορίζοντας έτσι τα όρια της πόλης. Λέγεται, επίσης, ότι οι πάσσαλοι αυτοί βλάστησαν και αναπτύχθηκαν σε πελώριους πλατάνους. Σημειώνω, με την ευκαιρία, ότι η οθωμανική πρακτική συνέδεε τους πλατάνους με τους εξωμότες: πέντε πλατάνοι στη Θεσσαλονίκη φυτεύθηκαν προς τιμήν ισάριθμων εξωμοτών και αυτός ο αριθμός ανέρχεται σε 18 για τις Σέρρες.

Αυτά αναφέρει η παράδοση. Ο Στουγιαννάκης, όμως, τη συνδέει με την εποχή του, αναφέροντας ονομαστικά τους τέσσερις πλατάνους, καθώς και τις θέσεις τους. Οι πλατάνοι είναι προσανατολισμένοι προς τα κύρια σημεία του ορίζοντα. Κατά τον ίδιο, προς βορράν, υπάρχει ο Πλάτανος του Μπαρλαούτα και στη συνέχεια του Μώκιου, στη δύση, δίπλα στην αγία Παρασκευή, βρίσκεται ο Στραβός Πλάτανος, στην ανατολή ήταν ο Κούφιος Πλάτανος, που τότε μόλις είχε χαθεί, και προς τα Ν.Δ. υψώνεται ο Πλάτανος Στανίση (παλαιότερα της Πολιάνας ή Μπουλιάνας) - βλ. σχετικά με τη Νάουσα, Στουγιαννάκης 1976 (1924): 31, 37-39, 43-44, 48-49, Βαλσαμίδης 1999α, 1999β και 1999γ, καθώς και Χιονίδης 1992: 4-7.

Η επαφή μου με τον Εμμανουήλ Σ. Βαλσαμίδα υπήρξε ιδιαίτερα καρποφόρα. Αρχικά, μου διευκρίνισε ότι σήμερα υπάρχει μόνον ο πλάτανος της αγίας Παρασκευής και μου έδωσε πληροφορίες για τους άλλους πλατάνους. Στη συνέχεια, διερεύνησε το θέμα της ακριβούς θέσης των υπόλοιπων πλατάνων, ως ευγενική απάντηση στην πρόθεσή μου να χαρτογραφήσω τις θέσεις των πλατάνων, έρευνα που, είμαι βέβαιος, ανταποκρινόταν και στη δική του αγάπη για την πόλη. Τα συμπεράσματά του τα δημοσίευσε στην εφημερίδα Λαός της Βέροιας (1999δ). Σύμφωνα με

αυτά, ο πλάτανος του Μώκιου ήταν πολύ κοντά στο κτίριο του Μπουτάρη και μπροστά από αγωγό νερού, κόπηκε δε ατυχώς τον Απρίλιο του 1952. Ο Κούφιος πλάτανος πρέπει να ήταν στη θέση Κιόσκι, στο πάρκο, απέναντι από τη μικρή σκάλα του εργοστασίου του Γρηγόρη Λαναρά. Ο πλάτανος του Στανίση ήταν πίσω από το Επισκοπείο και μπροστά από υδραύλακα.

Εχοντας αυτά τα απτά στοιχεία, ο Βαλσαμίδης με πρόλαβε στη χαρτογράφηση των θέσεων των πλατάνων και είχαμε και οι δύο την ίδια ευχάριστη έκπληξη. Όπως διαπιστώνει ο ίδιος, σχηματίζεται από τις τέσσερις θέσεις ένας σταυρός, του οποίου κάθε σκέλος τέμνεται σε δύο ίσους περίπου βραχίονες από το άλλο σκέλος. Ας προσ-

θέσω την περιγραφή του. Το σκέλος του σταυρού Α-Δ είναι μεγαλύτερο και έχει απόκλιση από την ανατολή κατά 18 μοίρες προς νότο. Ο ανατολικός βραχίονάς του έχει μήκος 396 μ. και ο δυτικός 377 μ., είναι δηλαδή μικρότερος του πρώτου κατά 19μ. και ανέρχεται στα 95% του μήκους του. Ως προς το σκέλος Β-Ν, που έχει την ίδια απόκλιση από τον βορρά προς την ανατολή, ο νότιος βραχίονάς του έχει μήκος 314 μ. και ο βόρειος 278 μ. είναι λοιπόν μικρότερος του πρώτου κατά 36 μ. και ανέρχεται στα 88,5% του μήκους του. Έτσι, το σκέλος Α-Δ έχει συνολικό μήκος 773 μ. και το σκέλος Β-Ν ισούται με 592 μ., δηλαδή το δεύτερο σκέλος είναι τα 76,5% ή τα 3/4 περίπου, του πρώτου. Το περίγραμμα γύρω

Ακριβείς θέσεις των τεσσάρων πλατάνων

από τον σταυρό έχει ρομβοειδές σχήμα και συνολικό μήκος 1.950 μ., ενώ περικλείει έκταση 230 στρεμμάτων.

Τα σκέλη του σταυρού είναι κάθετα με τόση απόλυτη ακρίβεια, ώστε να οδηγούμαστε στο συμπέρασμα ότι η γωνία τους δεν μπορεί να οριστεί εμπειρικά, αλλά πρέπει να χρησιμοποιήθηκε κάποιος συγκεκριμένος τρόπος υπολογισμού της. Η προσοχή που δόθηκε σε αυτό το θέμα δείχνει ότι η ιδρυτική πράξη αντιμετωπίστηκε σοβαρά και τελετουργικά και επιτρέπει κάποιες σκέψεις σχετικά με δύο άλλα θέματα: τα σχετικά μήκη των σκελών και των βραχιόνων του σταυρού και τον προσανατολισμό του. Καθώς είδαμε, το σκέλος Α-Δ είναι σημαντικά μεγαλύτερο από το άλλο, γεγονός που πρέπει να αποδοθεί, είτε σε πρόθεση, είτε σε τύχη. Η διαφορά των δύο βραχιόνων του είναι αρκετά μικρή και γι' αυτό αποκαλύπτει πρόθεση ισότητάς τους, η οποία πρέπει να παραβιάστηκε μερικά από μικρό σφάλμα κατά τη μέτρηση. Αυτή η πρόθεση ίσης διαίρεσης του σκέλους, καθώς και η ακρίβεια της ορθής γωνίας, αυτοί, δηλαδή, οι προσεκτικοί γεωμετρικοί χειρισμοί, υποδεικνύουν ότι με ανάλογη λογική χαράχθηκε το σκέλος Α-Δ μεγαλύτερο από το Β-Ν, άρα ότι υπήρχε πρόθεση να είναι μεγαλύτερο. Πρόθεση, που θα μπορούσε να έχει, είτε πρακτικό, είτε συμβολικό αίτιο, είτε και τα δύο και για την οποία φαίνεται πάντως να ισχύει το δεύτερο, εφόσον ο προσανατολισμός είναι προς τον ήλιο. Άρα, ο άξονας Α-Δ πρέπει να ήταν συμβολικά σημαντικότερος.

Εάν, όπως φαίνεται, υπήρξε πράγματι ηλιακός προσανατολισμός, και δεδομένου ότι αποκλείεται η πρόθεση προσανατολισμού προς τη (μέση) ανατολή, επειδή η γενική φροντίδα της χάραξης αποκλείει ένα χονδροειδές σφάλμα 18 μοιρών τίθεται το ερώτημα, εάν ήταν ένας προσανατολισμός προς τον ήλιο με τη γενική έννοια ή συγκεκριμένος προσανατολισμός. Στη δεύτερη περίπτωση, πιθανότερο είναι να προσανατολιζόταν ο άξονας Α-Δ προς την ανατολή του ηλίου κατά την από τα πράγματα ημέρα ίδρυσης του οικισμού ή κατά χαρακτηριστική και επίτηδες επιλεγμένη ημέρα, κατά τεκμήριο σημαντικής θρησκευτικής εορτής. Διερεύνισα αυτό το θέμα με τη βοήθεια

του Σταύρου Αυγουλούπη, Αναπληρωτή Καθηγητή Παρατηρησιακής Αστρονομίας του Α.Π.Θ. Χρησιμοποιώντας μαθηματικούς τύπους της αστρονομίας, βρήκε, με αναφορά στο 1385 ως έτος ίδρυσης του οικισμού, τις ημερομηνίες, κατά τις οποίες μπορεί να ιδρύθηκε ο τελευταίος εάν ήταν προσανατολισμένος προς την ανατολή του ηλίου. Πρόκειται για την 22η Ιανουαρίου ή την 8η Οκτωβρίου 1385.

Τυχόν σφάλμα εκ μέρους μου στη μέτρηση της απόκλισης των 18 μοιρών δεν μπορεί να είναι μεγαλύτερο από 0,5 μοίρα εκατέρωθεν των 18 μοιρών και μεταφράζεται στην προσθήκη ή αφαίρεση μιας ημέρας. Το ίδιο συμβαίνει και εάν θεωρήσουμε ότι η Νάουσα ιδρύθηκε το 1430. Τελικά, εάν θεωρήσουμε ως έτος ίδρυσης οποιοδήποτε κατά την περίοδο 1385 - 1430 και ως πιθανή απόκλιση από την ανατολή το διάστημα 17,5 - 18,5 μοιρών, η ίδρυση της Νάουσας δεν θα μπορούσε παρά να λάβει χώρα μεταξύ της 20ης και της 23ης Ιανουαρίου ή μεταξύ της 6ης και της 9ης Οκτωβρίου. Επειδή, όμως, το εορτολόγιο δεν συνέδεε κανέναν ιδιαίτερα σημαντικό άγιο ή άλλο ιδιαίτερο θρησκευτικό γεγονός με αυτές τις ημερομηνίες, θα πρέπει μάλλον να απορριφθεί η υπόθεση της ίδρυσης σε επίτηδες επιλεγμένη ημέρα με θρησκευτική σημασία. Τότε, εάν η Νάουσα δεν προσανατολίστηκε προς την ανατολή του ηλίου την ημέρα της ίδρυσής της, οπότε δεν ισχύουν αυτές οι ημερομηνίες ως ημερομηνίες ίδρυσης, πρέπει να δεχθούμε ότι της δόθηκε, την ημέρα ίδρυσής της, ένας γενικός προσανατολισμός προς την ανατολή, οπότε η ημερομηνία ίδρυσής της παραμένει άγνωστη.

Όσον αφορά στο σκέλος Β-Ν, η διαφορά των δύο βραχιόνων του είναι σημαντική και δεν εξηγείται από λάθος μέτρησης. Επειδή κανένας συμβολικός λόγος που να την εξηγεί δεν είναι εμφανής, πρέπει να δεχθούμε, αφενός, ότι οφείλεται σε πρακτικούς λόγους και αφετέρου ότι η ισότητα των βραχιόνων αυτού του άξονα δεν ήταν τόσο σημαντική, σε αντίθεση με τον άξονα Α-Δ. Αυτό το τελευταίο συμπέρασμα συμβαδίζει με τη σημασία του άξονα Α-Δ.

Οι παραπάνω παρατηρήσεις μας επιτρέπουν

να ανακατασκευάσουμε τη διαδικασία χάραξης του οικισμού, συνυπολογίζοντας και τα τοπογραφικά δεδομένα. Το ανατολικό άκρο του σταυρού εφάπτεται της όχθης του ποταμού Αράπιτσα, παλαιού ποταμού, με μέγιστο βάθος δεκάδων μέτρων. Η χάραξη πρέπει να αρχίσει από εκεί, γιατί δεν θα μπορούσε να εξασφαλισθεί εξίσου εύκολα σε αντίθετη περίπτωση ο συνδυασμός του προβλεπόμενου μήκους του κλάδου Α-Δ και της χωροθέτησης του ανατολικού άκρου κοντά στην όχθη συγχρόνως είναι πιθανόν η εκκίνηση από την ανατολή να ικανοποιούσε συμβολικούς λόγους. Πρέπει να έγινε κάποια δοκιμή της θέσης του κλάδου αυτού, έτσι ώστε η μεσοκάθετη σ' αυτόν προς νότο να έχει μήκος περίπου ίσο με τον προβλεπόμενο νότιο βραχίονα. Η μεσοκάθετη χαράχθηκε προφανώς με τη χρήση ενός τριγώνου, του οποίου οι πλευρές επιλέχθηκαν έτσι, ώστε να είναι ορθογώνιο, να ικανοποιούν, δηλαδή, το πυθαγόρειο θεώρημα π.χ. ώστε να είναι ως 3:4:5.

Από εκεί και πέρα υπάρχουν δύο ενδεχόμενα. Θα μπορούσε να έχει τοποθετηθεί πρώτα ο νότιος πάσσαλος στο άκρο αυτής της μεσοκάθετης, αφού ίσως έγινε κάποια προσαρμογή, για να καταλήγει δίπλα στην όχθη του ποταμού. Μετά, θα άρχισε το δέσιμο του ιμάντα, από τον ανατολικό πάσσαλο, στο νότιο, στον δυτικό και τέλος στον βόρειο πάσσαλο, αφού τοποθετήθηκε, και ενδέχεται το μήκος του βορείου βραχίονα να περιορίστηκε από το μήκος του υπολοίπου του ιμάντα. Σ' αυτήν την περίπτωση, όμως, η φορά δεσίματος του ιμάντα θα ήταν δεξιόστροφη. Το δεύτερο ενδεχόμενο είναι να τοποθετήθηκε πρώτα ο βόρειος πάσσαλος στο άκρο της μεσοκάθετης προς βορρά και μετά να άρχισε το δέσιμο του ιμάντα από τον ανατολικό πάσσαλο, στον βόρειο, στον δυτικό και τέλος στο νότιο πάσσαλο, αφού τοποθετήθηκε, και ενδέχεται το μήκος του νότιου βραχίονα να αυξήθηκε, επειδή το επέτρεπε το μήκος του υπόλοιπου ιμάντα. Σ' αυτήν τη δεύτερη περίπτωση, η φορά δεσίματος θα ήταν αριστερόστροφη, λόγος για τον οποίο είναι αυτή η δεύτερη διαδικασία που πρέπει να έλαβε χώρα, επειδή όλες οι περιφορές στην Ελλάδα, όπως του Επιταφίου και η περιάροση, είναι αριστερό-

στροφες.(3)

Είναι φανερό μετά τα παραπάνω ότι κατά την ίδρυσή της η Νάουσα δεν οριοθετήθηκε απλά μέσω τεσσάρων πασσάλων, αλλά με τους τελευταίους σχηματίστηκε ηθελημένα στο έδαφος ένας σταυρός. Δεν είμαστε σε θέση να γνωρίζουμε εάν ο ιδρυτής της είχε ιστορική πληροφορία για τον περισοχονισμό της πρώτης Καρχηδόνας. Ούτε μπορούμε να εκτιμήσουμε εύκολα τυχόν οθωμανικές επιρροές. Θα ήταν δυνατόν το σχεδόν τετράγωνο περιγράμμα της πόλης να ισοδυναμεί με την κυκλωτορή διαδρομή του Εβρενός στην τουρκική παράδοση, αλλά τότε θα έπρεπε να δεχθούμε ότι η παράδοση της ίδρυσης αντιγράφει άλλη παράδοση που δεν συνδέεται με τον οικισμό, άποψη που προφανώς δεν ευσταθεί. Ακόμη, θα μπορούσαμε ίσως να συσχετίσουμε τον σταυρό της Νάουσας με τον τυπικό σταυρό πολλών ισλαμικών αραβικών πόλεων, όπως η Μεδίνα με τον Μωάμεθ, η Βαγδάτη (762- 766) του al-Mansur και η Hiraqlah (806-808) του Harun al- Rashid (βλ. Λαγόπουλος 1970:118-126).

Τελικά, θα ήταν δυνατόν η ίδρυση της Νάουσας να είχε μεγαλύτερη ή μικρότερη ισλαμική επιρροή, όπως θα ήταν δυνατόν ίσως να δεχθούμε τη μακρινή επιρροή της Καρχηδόνας, η οποία όμως, δεν θα την εξηγούσε έτσι κι αλλιώς αποκλειστικά, επειδή θα κάλυπτε μόνον το στοιχείο της περιμέτρου της πόλης, αλλά όχι και το στοιχείο του σταυρού. Πιστεύω, όμως, ότι η κύρια ή και σχεδόν αποκλειστική επιρροή πρέπει να αναζητηθεί προς άλλη κατεύθυνση και συγκεκριμένα την ελληνική. Ενα ασθενές δεδομένο προς αυτήν την τελευταία κατεύθυνση είναι το ενδεχόμενο της ελληνικής καταγωγής του Εβρενός, αν και ισχυροποιείται κάπως από τη χρήση του πλατάνου, δέντρου συνδεδεμένου με τους εξωμότες. Ισχυρότερο δεδομένο είναι η ιδιαίτερη μεταχείριση του οικισμού και των Ελλήνων, η οποία μπορεί να οδηγήσει στην υπόθεση του σεβασμού των παραδόσεών τους. Είδαμε, τέλος, ότι, τόσο ο περισοχονισμός, όσο και το σταύρωμα ανήκουν στη νεότερη ελληνική παράδοση. Η Νάουσα, λοιπόν, δεν θα έπρεπε να προσεγγισθεί ως μεμο-

νωμένη περίπτωση, αλλά πρέπει να ενταχθεί μέσα σε ένα ευρύτερο πλαίσιο που να περιλαμβάνει και τις νεότερες ιδρυτικές πρακτικές του ελληνικού χώρου. Οι τελευταίες περιλαμβάνουν ακριβώς όμοια παραδείγματα συνδυασμού περιφερειακού στοιχείου και σταυρού. Η ιστορική συνέχεια είναι προφανής.

Η Νάουσα δεν αναπτύχθηκε αρχικά γύρω από το κέντρο του σταυρού, αλλά προς τα δυτικά του. Επίσης, σε πρώτη προσέγγιση, φαίνεται δύσκολος ο συσχετισμός του σχεδίου της πόλης με το σκέλος Α-Δ του ιδρυτικού σταυρού. Παρά αυτά τα δεδομένα, ιδρυτικός σταυρός υπήρξε και άφησε πίσω του τα υλικά ίχνη του: του τέσσερις πλατάνους. Εδώ, η συμβολική πρόθεση πραγματοποιήθηκε με σημαντικά σφαιρικό τρόπο κατά τη διαδικασία, είναι δύσκολα αντιληπτή, όμως, στον κτισμένο χώρο και χρησιμοποιήσε φυσικά στοιχεία αγκύρωσης, τους πλατάνους, που δεν ανήκουν σ' αυτόν.

Καθαγιασμένος οικισμός, Κωνσταντινούπολη και ουράνια Ιερουσαλήμ

Η ίδρυση της Νάουσας μας δείχνει, λοιπόν, ότι ορισμένες τουλάχιστον από τις σημαίνουσες πρακτικές και τα συμβολικά μοντέλα του χώρου που συναντιούνται στη νεότερη Ελλάδα μπορεί να αναχθούν στην υστεροβυζαντινή περίοδο. Δείχνει, επίσης, ότι, αντίθετα από τις τρέχουσες αντιλήψεις (Μπούρας 1999), υπήρχε σ' αυτήν την περίοδο μια συνολική πολεοδομική άποψη, η οποία μάλιστα εδραζόταν στο (μαγικό-) θρησκευτικό επίπεδο. Όμως, η ίδρυση της Νάουσας, όσο δίνει μια απάντηση, άλλο τόσο θέτει ένα νέο ερώτημα: αυτές οι πρακτικές και τα μοντέλα έχουν υστεροβυζαντινή προέλευση ή υποχωρούν περισσότερο μέσα στο χρόνο; Αυτό το ερώτημα κάνει πλέον αναπόφευκτη την αναδρομή στην αρχαιότητα.

Στην αρχαία Ελλάδα υπήρχαν τελετή ίδρυσης των πόλεων, καθώς και η ιδέα του ιερού ορίου, τόσο της κατοικίας, όσο και ης πόλης - κράτους. Για τον πολεοδομικό και τον πολιτικό κώδικα,

κέντρο της τελευταίας είναι η αγορά. Σύμφωνα με τον κοσμολογικό κώδικα, που συνυπάρχει με τους προηγούμενους, στο κέντρο της πόλης είναι ο ομφαλός του κόσμου και η περιφέρειά της είναι τα όρια του (Coulanges 1903: 21-23, 28, 31, 36-40, 63-66, 70-71, 119, 157-163, 198-199, 238-239, 252, Lavedan και Hugueney 1966: 95-97, Vernant 1974: 179-186, 203, 206, 210-211, 215 καθώς και Leveque και Vidal-Naquet 1964: 77-78). Αυτός ο ιδεατός κύκλος μπορούσε να πραγματοποιηθεί κατά την τελετουργία ίδρυσης μιας πόλης. Επίσης, οι Αθηναίοι περισχοίνιζαν ετήσια τους ναούς. Εκτός από τους ναούς, οι Αθηναίοι περισχοίνιζαν και την Εκκλησία του δήμου, με σχοινί βουτηγμένο σε φρέσκια κόκκινη βαφή (Ρωμαίος 1953: 133).

Σε καμιά περίπτωση, όμως, δεν έχουμε στην αρχαία Ελλάδα σύνδεση της ίδρυσης της πόλης με τελετουργία περιάροσης, ώστε να υποθέσουμε μια προέλευση της νεότερης περιάροσης από την αρχαία Ελλάδα. Αντίθετα, η περιάροση ήταν κεντρική στην αρχαία Ιταλία. Στο Βίοι Παράλληλοι ("Ρωμύλος", ΙΧ.4, ΧΙ.1- 2), ο Πλούταρχος περιγράφει την ίδρυση της πρώτης Ρώμης (754 π.Χ.), της Roma quadrata, από τον Ρωμύλο: ο Ρωμύλος χάραξε κυκλική περιμετρική τάφρο, που είχε στο κέντρο της έναν mundus. Χωρικά, ο mundus σχετιζόταν με την τομή του cardo και του decumanus, δύο αξόνων που αποτελούν μια ενότητα με την τετραμερή πόλη και κατέληγαν σε τέσσερις πύλες. Αυτοί οι δύο άξονες χαρακτηρίζουν όλες τις ρωμαϊκές πόλεις και παρέπεμπαν σε κοσμικό συμβολισμό: ο cardo, ο άξονας Β-Ν ήταν ο άξονας του κόσμου που διέρχεται από τον πολικό αστέρα και ο decumanus, ο άξονας Α-Δ, αντιστοιχούσε στην τροχιά του ηλίου. Αυτή η οργάνωση του χώρου μιμείται πιστά τη ρωμαϊκή και ετρουσκική, εικόνα της της (και του σύμπαντος). Οι Ρωμαίοι ονόμαζαν την τάφρο sulcus primigenius και ίσως είναι ετρουσκικής προέλευσης. Χαρασσόταν με ορειχάλκινο άροτρο, που έσερναν μια αγελάδα κι ένας ταύρος (τα οποία ήταν λευκά στην περίπτωση της ίδρυσης της Ρώμης, κατά τον Οβίδιο, Fasti IV. 807-854).

Είναι αυτή η τελετή ίδρυσης την οποία χρησιμοποίησε ο Μ. Κωνσταντίνος κατά την ίδρυση

της Κωνσταντινούπολης, που έλαβε χώρα το 324. Ο Κωνσταντίνος ηγήθηκε μιας ομάδας αρχόντων και αρχιτεκτόνων και προχώρησε πεζός προς τα δυτικά, προκειμένου να χαράξει το χερσαίο τείχος με το δόρυ που κρατούσε στο χέρι του. Ο ιδρυτής αυτοκράτορας απέφυγε, καθώς φαίνεται, την τρέχουσα παγανιστική πρακτική της περιάρωσης και αντικατέστησε τη χάραξη της τάφρου μέσω αρότρου με τη χάραξη γραμμής από το δόρυ του.

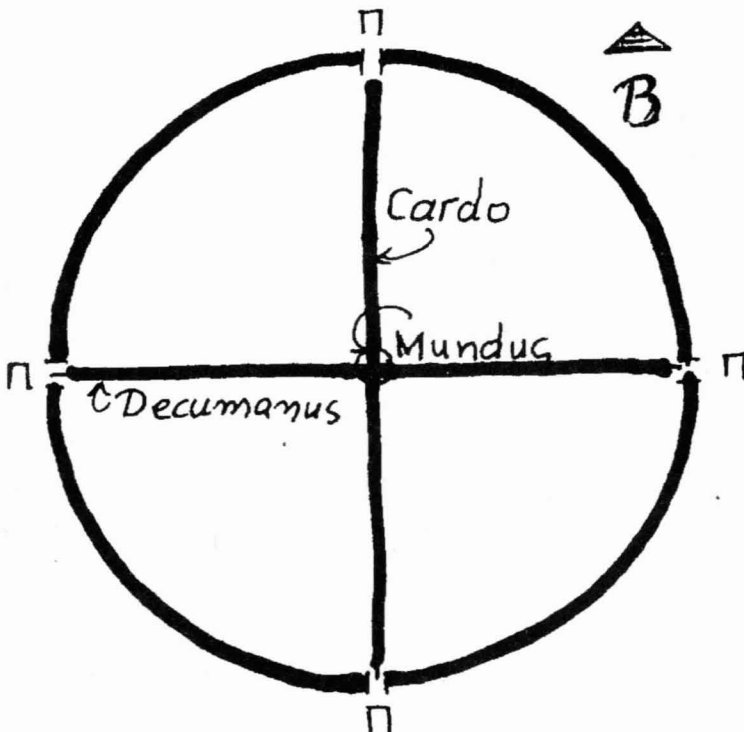
Κέντρο της πόλης ήταν ο "φόρος" (το ρωμαϊκό forum) του Κωνσταντίνου. Είχε μια μορφή ελλειπτική - όπως και το κοσμικό Κολοσσαίο της Ρώμης - που παρέπεμπε στον κοσμικό ωκεανό γύρω από τη γη ("Πάτρια Κωνσταντινουπόλεως III: Περί κτισμάτων", 11 (28.κη) - Preger 1901/1907). Στο κέντρο του τοποθετήθηκε μια πολύ υψηλή κολόνα από πορφυρίτη λίθο που έφερε τον κολοσσαίο ανδριάντα του αυτοκράτορα ως Αυτοκράτορα - Ηλίου, Sol invictus. Η κύρια αρτηρία της πόλης καλούνταν "Λεωφόρος Μέση" και, σε επίπεδο επιφανειακής περιγραφής, διχαζόταν βορειοδυτικά του μεταγενέστερου forum του Μ. Θεοδοσίου σε δύο κλάδους, ένα νοτιοδυτικό,

που κατέληγε στη Χρυσή Πύλη του τείχους του Κωνσταντίνου και στη συνέχεια του Θεοδοσίου Β' (που επέκτεινε περί το 413 προς τα δυτικά το χερσαίο τείχος τους Κωνσταντίνου), κι ένα βορειοδυτικό. Ανατολικά, η Μέση έληγε στο σύμπλεγμα που αποτελούνταν από το "Μέγα Παλάτιον", το "ιπποδρόμιον" και, επί Κωνσταντίνου, το ναό της αγίας Ειρήνης (βλ. Lavedan και Hugueney 1966: 204- 207, καθώς και Kriesis 1965: 162-165)

Η κατεξοχήν Μέση της Κωνσταντινούπολης, μεταξύ Χρυσής Πύλης και του παραπάνω συμπλέγματος, αντιστοιχεί προφανώς στον κύριο άξονα της Ρώμης, ο οποίος ήδη επί Νέρωνα, που επέκτεινε αρχαιότερο άξονα, εκτεινόταν από τον ιππόδρομο του Βατικανού στη δύση μέχρι τη βίλλα του προς ανατολάς στο Λατερανό επί του Καιλίου λόφου. Αυτός ο άξονας ήταν ο decumanus της Κωνσταντινούπολης και είδαμε ότι ο ρωμαϊκός decumanus είχε κοσμικό νόημα. Με αναφορά στο ρωμαϊκό πρότυπο των δύο καθέτων οδικών αξόνων, μπορούμε να υποθέσουμε με ασφάλεια ότι το βορειοδυτικό τμήμα με την ονομασία "Μέση" αντιστοιχούσε, και αυτή

είναι η ουσιαστική περιγραφή του, στον cardo της Ρώμης και γενικά του ρωμαϊκού οικισμού, ο οποίος είχε επίσης κοσμικό νόημα.

Η Κωνσταντινούπολη, λοιπόν, ήταν μια σταυρωμένη και κοσμική πόλη. Δεν ήταν, όμως σταυρωμένη μόνο με αναφορά στο οδικό δίκτυο. Ο Κωνσταντίνος έκτισε στην ανατολή ένα νέο ναό της Αγίας Ειρήνης και ασφαλώς σχεδίαζε να ανεγείρει στην ίδια περιοχή τη Μεγάλη Εκκλησία, μετέπειτα Αγία Σοφία. Στη δύση, έξω από το τείχος και σε σχέση με τη Μέση - decumanus, πρέπει να έκτισε το μαρτύριο του αγίου Μωκίου. Τέλος, κοντά στο βόρειο άκρο της Μέσης - cardo και στο υψηλότερο σημείο της πόλης ανέγειρε ένα μνημειώδες κτίριο, που περιλάμβανε το μαυσωλείο του (Dagron 1974: 92, 94, 391, 393, 395,

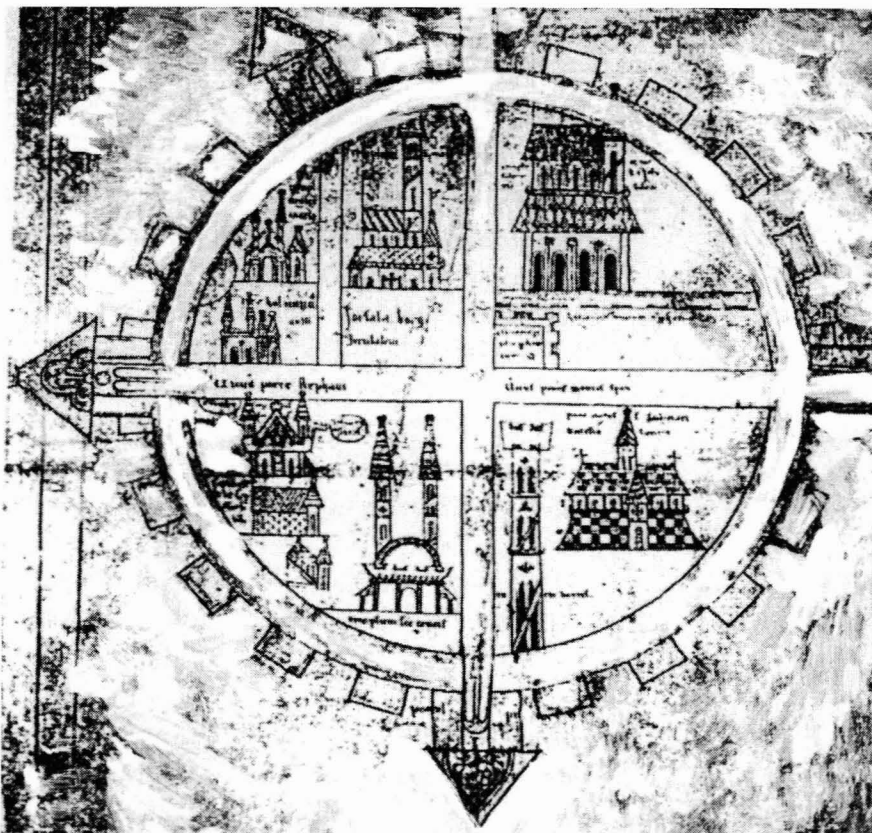
Η πρώτη Ρώμη, του Ρωμύλου. M: mundus. C: cardo. D: decumanus. Π: πύλη.

397-409 και Mango 1990: 27, 35-36, 47-48). Με αυτόν τον τρόπο, ο Κωνσταντίνος δημιούργησε ένα μοντέλο πόλης που συνδυάζει την τελετή της περιάροσης, όχι μόνον με έναν "σταυρό οδών", αλλά και με έναν "σταυρό ναών".

Εάν το μοντέλο αυτό αγκυρώθηκε πάνω στο ρωμαϊκό μοντέλο της πόλης, από την άλλη μεριά του υπερακόντισε, αφομοιώνοντάς το μέσα σε ένα άλλο πλαίσιο, χριστιανικό αυτήν τη φορά, που δεν είναι άλλο από την ουράνια Ιερουσαλήμ, όπως αυτή περιγράφεται στην Αποκάλυψη (21.9-23 και 22.1-3) του Ιωάννη. Η ουράνια Ιερουσαλήμ είναι ένας τετραγωνικός οικισμός προσανατολισμένος προς τα κύρια σημεία του οριζοντα, με τρεις πύλες σε κάθε πλευρά του. Αυτός ο αριθμός των πυλών συνεπάγεται την ύπαρξη μιας πύλης στο μέσο κάθε πλευράς, με αποτέλεσμα τη δημιουργία ενός κεντρικού οδικού σταυρού, είτε όλες οι πύλες ενώνονται με το κέντρο, οπότε ο τύπος του οδικού δικτύου είναι ακτινοκεντρικός (υπόθεση που είναι η πιθανότερη), είτε ενώνονται ανά δύο οι απέναντι πύλες (οπότε

ο τύπος του δικτύου είναι ιπποδάμειος). Στον δυτικό Μεσαίωνα, προτιμάται η κυκλική περιμετρος και αυτό το μοντέλο του κύκλου με οδικό σταυρό επιβάλλεται ακόμη και στις απόπειρες τοπογραφικής αναπαράστασης της γήινης Ιερουσαλήμ

Για να συμπεράνουμε. Ο Μ. Κωνσταντίνος δημιούργησε ένα χριστιανικό πολεοδομικό μοντέλο, ξεκινώντας από το εσχατολογικό σχέδιο της ουράνιας Ιερουσαλήμ και χρησιμοποιώντας ως όχημα το ρωμαϊκό αστικό μοντέλο. Το μοντέλο του Κωνσταντίνου ήταν ικανό να αφομοιώσει και τις ελληνικές συμβολικές ιδέες για την πόλη. Από την εγκαθίδρυση αυτού του μοντέλου συνάγονται τρία συμπεράσματα. Πρώτον, όλα τα νεότερα ελληνικά συμβολικά πολεοδομικά μοντέλα είναι ισοδύναμα και μπορούν να αναχθούν στο πρότυπο, το οποίο εγκαθίδρυσε ο Κωνσταντίνος. Ετσι, περιάροση και σταύρωμα δεν είναι διαφορετικοί σταθμοί μιας ιστορικής εξέλιξης, αλλά λίγο-πολύ συγχρονικές όψεις του ίδιου μοντέλου. Αυτές οι όψεις, είτε αντιστοι-

Η γήινη Ιερουσαλήμ, ισλανδικό σχέδιο του 13ου αιώνα (Muller 1961: φωτ. 7α).

χούν σε επιμέρους χαρακτηριστικά του μοντέλου αυτού, λόγω ιδιαιτερότητας της τοπικής ιστορίας, είτε το περιλαμβάνουν στο ακέραιο. Μαζί με τη χριστιανική διάσταση, μπορεί να ενσωματώνουν και πάλι για τοπικούς ιστορικούς λόγους, αρχαιοελληνικά στοιχεία, όπως ο περισχοινισμός.

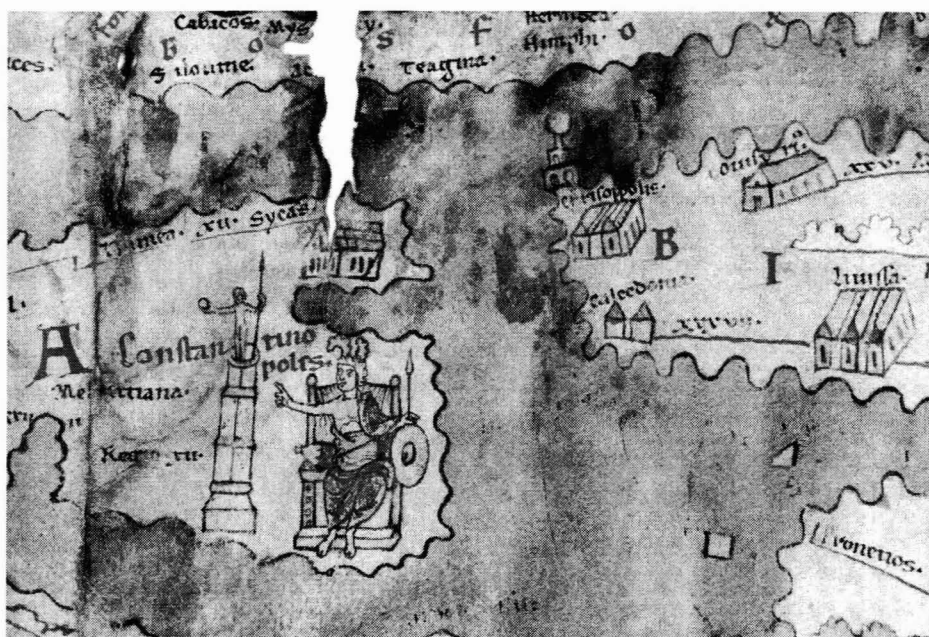
Δεύτερον, η συνέχεια μεταξύ Κωνσταντινούπολης, Νάουσας και νεότερων πρακτικών και μοντέλων δείχνει ότι σε όλη τη βυζαντινή, μεταβυζαντινή και νεότερη περίοδο η οργάνωση του χώρου του οικισμού υπακούει βασικά στα ίδια θρησκευτικά - συμβολικά πρότυπα. Τρίτον, η λαογραφία, με ελάχιστες εξαιρέσεις, αντιλήφθηκε μόνον την αποτροπαϊκή διάσταση

αυτού του "μαγικού", όπως τον χαρακτηρίζει, κύκλου. Ασφαλώς και μαγικός και αποτροπαϊκός είναι. Αλλά είναι πρώτιστα ιερός, αφού αποτελεί τμήμα της ουρανίας Ιερουσαλήμ, και σκοπός του είναι να τη μεταφέρει στον χώρο. Αυτή η κρίσιμη συμβολική διάσταση παρέμεινε στη νεότερη Ελλάδα στο περιθώριο της συμβολικής σκέψης, αφήνοντας όμως τα ίχνη της. Ο οικισμός που μετατρέπεται σε ουράνια Ιερουσαλήμ είναι καθαγιασμένος, όπως κι εκείνη, τα όριά του είναι προστατευμένα, όπως και σ' εκείνη και ζει αιώνια, όπως κι εκείνη, έχει δηλαδή όλα τα συμβολικά χαρακτηριστικά που διαπιστώσαμε για τον ελληνικό παραδοσιακό οικισμό. Λιγότερο ή περισσότερο ορατή στον εξωτερικό γεωγραφικό χώρο, η ουράνια Ιερουσαλήμ είναι πρώτιστα ένας σημειωτικός εσωτερικός θρησκευτικός τόπος και από αυτό το συμβολικό γεγονός αντλεί την αξία του ο υλικός οικισμός.

Υποσημειώσεις

1. Η έρευνά μου για τις τελετουργίες καθαρσίας του ελληνικού παραδοσιακού οικισμού ξεκίνησε με αφορμή μια ανακοίνωσή μου στο συνέδριο Ελληνικός Παραδοσιακός Πολιτισμός που διοργανώθηκε σε μνήμη της Άλκης Κυριακίδου - Νέστορος στη Θεσσαλονίκη, την περίοδο 6-8 Νοεμβρίου 1998. Η ανακοίνωση αυτή εξελίχθηκε σε βιβλίο, στο οποίο βασίζεται το παρόν κείμενο και το οποίο πρόκειται να δημοσιευθεί στο άμεσο μέλλον.

2. Καθώς γίνεται αντιληπτό από τον χάρτη, το συνολικό μήκος του περιγράμματος, το οποίο θα διέγραφε ο Εβρονός, ήταν της τάξης των 140 χλμ. Η μέση ταχύτητα ενός καθαρού και αραβικού αλόγου, σε συνθήκη συνδυασμού ταχύτητας και αντοχής, είναι 21 χλμ/ώρα. Αξιοσημείωτη θεωρείται η επίδοση ενός αλόγου, το οποίο διένυσε σε 5 μέρες 667 χλμ. (μέσος όρος: 133 χλμ./ημέρα). Η μέγιστη απόδοσή του ήταν: ημερήσιος χρόνος διαδρομής 16,5 ώρες και ημερήσια διαδρομή ίση με 167 χλμ. Η επίδοση του Εβρονός αντιστοιχεί πιθανώς στη χρήση ενός και μόνον αλόγου, όπως και στην

Απεικόνιση της Κωνσταντινούπολης ως γυναίκα στεφανωμένη επάνω σε θρόνο που δείχνει με το χέρι της κίονα από πορφυρίτη λίθο με τον ανδριάντα του Κωνσταντίνου ως "λάμπωντος Ηλίου" (Βιέννη, Αυστριακή εθνική βιβλιοθήκη)

παραπάνω περίπτωση και είναι προφανώς υψηλή, αλλά εφικτή, στοιχείο που δείχνει ότι η παράδοση επιδέχεται ρεαλιστική ερμηνεία.

3. Στην κτηνιατρική, ορισμένοι μαθηματικοί τύποι δίνουν τη σχέση μεταξύ του βάρους ενός ταύρου και της επιφανείας της δοράς του, συναρτήσει μιας εμπειρικής σταθεράς. Η δορά ενός ταύρου μιας αβελτίωτης ελληνικής φυλής βάρους 300 κιλών, που πρέπει να θεωρηθεί ως μεγάλο για την εποχή της ίδρυσης της Νάουσας, είναι, βάσει αυτών των τύπων, περί τα 4,5 μ.2. Υπολόγισα ότι, για να αποκτηθούν από μια δορά αυτής της επιφανείας λουρίδες συνολικού μήκους 1.950 μ., που αντιστοιχεί στην περίμετρο της Νάουσας, θα ήταν δυνατό να κοπεί η δορά σε παράλληλες λουρίδες πλάτους 2,3 χιλιοστών. Το πλάτος αυτό ισοδυναμεί με αυτό λεπτών δερμάτινων κορδονιών παπουτσιών. Οποίες αναλογίες και αν έχει η δορά και, είτε κοπεί σε παράλληλες λουρίδες κατά μήκος της, είτε κατά το πλάτος της, το πλάτος των λουριδών μένει σταθερό για ένα ίδιο τελικό μήκος τους.

Μπορούμε, όμως να υποθέσουμε ότι η δορά δεν κόπηκε σε τέτοιου είδους ασυνεχείς λουρίδες, όχι μόνον επειδή απαιτείται πολύ μεγάλος αριθμός συνδέσεων - οι οποίες μάλιστα δεν είναι λογικό να ήταν κόμβοι, εφόσον έτσι μειώνεται το συνολικό μήκος - αλλά, κυρίως επειδή, όπως είδαμε από την νεότερη Ελλάδα, το όριο πρέπει να χαρακτηρίζεται από συνέχεια. Με αυτά τα δεδομένα, φαίνεται πιθανότερο ότι η δορά κόπηκε σπειροειδώς, ως ένας συνεχής μάντας, ο οποίος είχε πλάτος και συνολικό μήκος ίσα με αυτά που ανέφερα. Αυτό το συμπέρασμα εξάγεται με μαθηματικά ικανοποιητικό, αν και προσεγγιστικό, τρόπο, εάν

θεωρήσουμε ότι η δορά είναι ένας κύκλος επιφανείας 4,5μ2 και ότι η σπείρα ισοδυναμεί με ένα σύνολο ομόκεντρων κύκλων. Και σ'αυτήν την περίπτωση, λοιπόν, βρίσκουμε ότι η παράδοση δεν στερείται ρεαλισμού. Το γεγονός ότι, τόσο το περίγραμμα, το οποίο διέγραψε έφιππος ο Εβρηνός, όσο και η ίδρυση της Νάουσας ενσωματώνουν ρεαλιστικά, αλλά και διαφορετικά, δεδομένα υποδεικνύει ότι οι δύο αυτές παραδόσεις είναι παράλληλες και όχι, όπως πιστεύει ο Στουγιαννάκης παραποίηση η μία της άλλης.

Βιβλιογραφία

Αικατερινίδης, Γεώργιος Ν.

1969 "Ο εορτασμός του Αγίου Γεωργίου εις Νέον Σούλι Σερρών", στο Σερραϊκά Χρονικά, τόμ. 5, σσ. 129-148. Αθήνα: Ιστορική και Λαογραφική Εταιρεία Σερρών-Μελενίκου

1975 "Εαρινά έθιμα λαϊκής λατρείας από την περιοχόν Σερρών", στο Πρακτικά Α' Συμποσίου Λαογραφίας του Βορειοελλαδικού Χώρου: Ηπειρος, Μακεδονία, Θράκη (Θεσσαλονίκη, 18-20 Απριλίου 1974) (Ίδρυμα Μελετών Χερσονήσου του Αίμου 153), σσ. 11-20. Θεσσαλονίκη: Ι.Μ.Χ.Α.

Βαλσαμίδης, Εμμανουήλ Σ.

1999α "Ιστοριοπολιτικά θέματα (3): Πρωτεϊκές μεταμορφώσεις" Εφημ. Λαός (Βέροια), 12-10-1999.

1999β "Ιστοριοπολιτικά θέματα (4): Τα προνόμια της Νάουσας" Λαός, 13-10-1999.

1999γ "Ιστοριοπολιτικά θέματα (5): Το φέσι". Λαός, 14-10-1999.

1999δ "Ιστοριοπολιτικά θέματα (τελευταίο): Η Νάουσα χριστιανική ελληνική πόλη από τα γεννοφάσκια της". Λαός, 20-10-1999.

Vernant, Jean-Pierre

1974 Mythe et pensee chez les Grecs: Etudes de psychologie historique, τομ. Ι. Παρίσι: Maspero

Coulanges, Fustel de

1903 La cite antique: Etude sur le culte, le droit, les institutions de la Grece et de Rome. Παρίσι: Hachette et Cie (18η έκδ.).

Kriesis, Anthony

1965 Greek Town Building. Athens: The National Technical University of Athens.

Κυριακίδου - Νέστορος, Αλξη

1989 Λαογραφικό Μελετήματα, τόμ. Ι. Αθήνα: Εταιρεία Ελληνικού Λογοτεχνικού και Ιστορικού Αρχείου

Lavedan, Pierre και Jeanne Hugueney

1966 Histoire de l'urbanisme: Antiquite. Παρίσι: Henri Laurens.

Λαγόπουλος, Αλέξανδρος -Φ.

1970 "Η επιρροή των κοσμικών αντιλήψεων επί της παραδοσιακής μεσογειακής και ινδοερωπαϊκής πολεοδομίας" (Διαδοκτική διατριβή, Ανώτατη Σχολή Αρχιτεκτόνων Ε.Μ.Π.) Αθήνα

Leveque, P. και P. Vidal-Naquet

1964 Clithene l'athenien: Essai sur la representation de l'espace et du temps dans la pensee politique grecque de la fin du VIe siecle a la mort de Platon (Annales Litteraires de l'Universite de Besancon 65). Παρίσι: Les Belles Lettres.

Λουζάκος, Δημήτριος Σ.

1960 "Λαογραφική αποστολή εις τα θεσσαλικά Αγραφα (7-27 Ιουλίου 1959)", στο Επετηρίς του Λαογραφικού Αρχείου", τόμ. ΙΑ' - ΙΒ' σσ. 295-312. Εν Αθήναις: Ακαδημία Αθηνών

Mango, Cyril

1990 Le developpment urbain de Constantinople (IVe-VIIe siecles) (Travaux et Memoires du Centre de Recherche d'Histoire et Civilisation de Byzance, Colle de France, Monographies 2).

Paris: de Boccard.

Μέγας, Γεώργιος Α.

1923 "Παραδόσεις περί ασθενειών". Λαογραφία Ζ': 465-520

Μπακαϊμής Αριστείδης

1976 "Επιβιώσεις λαϊκής πίστεως και λατρείας από την αρχαιότητα στην επαρχία Βοϊόν (μαγικός κύκλος)", στο Πρακτικά Α' Συμποσίου Ιστορίας, Λαογραφίας - Γλωσσολογίας Δυτικομακεδονικού Χώρου (Θεσσαλονίκη, 2-3 Οκτωβρίου 1976) (Βοϊακή Εστία Θεσσαλονίκη 3), σσ. 136-157. Θεσσαλονίκη: Βοϊακή Εστία Θεσσαλονίκης.

1979 "Από την περιάρωση στο σταύρωμα: Η επιβίωση μιας αρχαιοελληνικής αποτρεπτικής ενέργειας στη δυτικομακεδονική παράδοση", στο Πρακτικά Β' Συμποσίου Ιστορίας, Λαογραφίας - Γλωσσολογίας, Παραδοσιακής Αρχιτεκτονικής Δυτικομακεδονικού Χώρου (Θεσσαλονίκη, 4-5 Νοεμβρίου 1978) (Βοϊακή Εστία Θεσσαλονίκης 4), σσ. 148-157. Θεσσαλονίκη: Βοϊακή Εστία Θεσσαλονίκης

Μπούρας, Χαράλαμπος

1999 "Πολεοδομικά των μεσοβυζαντινών και νοτιοβυζαντινών πόλεων". Δελτίον της Χριστιανικής Αρχαιολογικής Εταιρείας, περ. Δ', Κ': 89-98.

Muller, Werner

1961 Die heilige Stadt: Roma quadrata, himmlisches Jerusalem und die Mythe vom Wethabel. Στουτγάρδη: W. Kohlhammer.

Νιτσιάκος, Βασίλης Γ.

1991 Παραδοσιακές Κοινωνικές Δομές. Αθήνα: Οδυσσεάς

Dagron, Gilbert

1974 Naissance d'une capitale: Constantinople et ses institutions de 330 a 451 (Bibliothèque Byzantine, Etudes 7) Παρίσι: P.U.F.

Πολίτης, Νικόλαος Γ.

1883 "Αι ασθένειαι κατά τους μύθους του ελληνικού λαού" Δελτίον της Ιστορικής και Εθνολογικής Εταιρείας της Ελλάδος Ι: 1-30.

1920 Λαογραφικά Σύμμεικτα, τομ. Α'. Εν Αθήναις.

Preger, Theodorus, επιμ.

1901/1907 Scriptores originum Constantinopolitanarum. Λειψία: B.G. Teubner.

Ρωμαίος Κώστας

1953 "Γυναίκες που εμαρμάρωσαν". Αγγλοελληνική Επιθεώρηση τ. περ. Β' (II): 125-143.

Σταμούλη - Σαφαντή, Ελπίνη

1938 "Πως γιάτρευαν στη Θράκη: Γιατρικά, γητειές και χάρες". Θρακικά 9: 195-286.

Stewart, Charles

1985 "The Exotika: Modern Greek values and their supernatural antitheses" ARV: Scandinavian Yearbook of Folklore XLI: 37-64.

Στουγιαννάκης, Ευστάθιος Ι.

1976 (1924) Ιστορία της Πόλεως Ναούσης: Από της Ίδρύσεως μέχρι της Καταστροφής του 1822 (Εκδόσεις Συλλόγου Αποφοίτων Λαπτείου Γυμνασίου Ναούσης "Αναστάσιος Μιχαήλ ο Λόγιος".

Χιονίδης, Γεώργιος Χ.

1992 "Η Νάουσα, η Επανάσταση και ο "Χαλασμός" της το 1822" (Εταιρεία Φίλων του Πολεμικού Μουσείου) Αθήνα.

Το ωραιότερο δώρο για τους φίλους σας:

Μιά συνδρομή στο περιοδικό

"Νιάουστα"